

Ana Z. Huber*

student doktorskih studija
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za iberijske studije

ALEGORIJA I PIKARESKA U DRUGOM DELU ŽIVOTA LAZARČIĆA SA TORMESA

Originalni naučni rad
UDC 821.134.2'04.09-31

<https://doi.org/10.18485/kkonline.2020.11.11.7>

Tema ovog rada je analiza zastupljenosti alegorijskih i pikarskih elemenata u romanu *Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa (Segunda parte del Lazarillo, 1555)*. Nastao kao apokrifni nastavak dela *Život Lazarčića sa Tormesa, njegove zgode i nezgode (La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades, 1554)*, ovaj roman po stilu i sadržini prevazilazi okvire španske pikareske, ali zadržava njenu strukturu i formalne odlike. Alegorija je autoru poslužila kao književni postupak kojim se u duhu pikarskog žanra kritikuju mnoge društvene pojave i klase u Španiji XVI veka. Koristeći se antičkim motivom metamorfoze, autor apokrifnog nastavka povlači paralele između ljudskog i životinjskog sveta i ukazuje na poneku razliku i mnogo više sličnosti koje postoje među njima. Cilj ovog rada je da komparativnom, induktivnom i deduktivnom metodom prikaže u kojoj je meri alegorija uvećala umetničku vrednost pikarskog žanra i kakav je kvalitativni odnos prvog i drugog dela *Lazarčića*. Pokazaće se da je alegorija u *Drugom delu* upotrebljena u funkciji stilizovane satire, čime se ipak gubi kritička oštrina karakteristična za surovo realistični original.

Ključne reči: *Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa, Lazarčić sa Tormesa*, alegorija, pikareska, metamorfoza.

1. Uvod

Delo *Život Lazarčića sa Tormesa, njegove zgode i nezgode (La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades, 1554)* uzima se kao prototip¹ razvoja pikarskog žanra. Priča o lutanjima siromašnog i lukavog dečaka Lazara podstakla je mnoge autore da tokom čitavog XVI i XVII veka pišu životopise pikara i pikarki. Prvim pikarskim romanom posle izuzetnog prototipa smatra se njegov apokrifni² nastavak, *Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa i njegove zgode i nezgode (La segunda parte*

* anahuber9295@gmail.com, Filološki fakultet, Beograd, Studentski trg 3.

¹ Piñero (2014) i Rey (1987) smatraju prvog *Lazarčića* pretečom, a drugog prvim zvaničnim pikarskim romanom. Rico (2002) smatra da je prvi *Lazarčić* ujedno preteča i prvi predstavnik pikarskog žanra.

² Termin se koristi u smislu „suprotnosti sa tradicijom; bez sopstvenog kanona“ (Bogdanović, 2001: 45) jer zbog alegorijskih slika drugi deo odudara od pikarskog modela utemeljenog romanom iz 1554. godine.

de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades, 1555)³ objavljen u Antverpenu u štampariji Martina Nusija⁴ (Martín Nucio). U vreme kada je nastao, nije uspeo da ponovi komercijalni uspeh prvog dela niti da privuče pažnju obrazovane javnosti (Alvar, Mainer, & Navarro, 2005: 211). Postoje ocene da ovaj „flamanski nastavak“ nije imao nikakvu ulogu u istoriji španskog pikarskog romana (Giljen, 1982b: 132). Većina proučavalaca smatra da je motiv za nastanak drugog dela bio komercijalne prirode i da je anonimni autor želeo da se nadoveže na uspeh originala (Piñero, 1999a: 15). Calzón García (2019) smatra drugi deo *Lazarčića* prvim verodostojnim svedočanstvom o recepciji prvog dela.

Pitanje autorstva oba romana i dalje pokreće mnogobrojne polemike. Naime, Rosa Navaro Duran (Navarro Durán, 2006) prvi deo *Lazarčića* pripisuje Alfonsu de Valdesu (Alfonso de Valdés), a drugi Dijegu Urtadu de Mendosi (Diego Hurtado de Mendoza) (Navarro Durán, 2010). Alfredo Rodrigues Lopes-Vaskes (Rodríguez López-Vázquez, 2016; Rodríguez López-Vázquez, 2018c) metodom stilometrije pobija zaključke ove teoretičarke i zastupa stav da je autor drugog dela Pedro Sijesa de Leon (Pedro Cieza de León). Kao moguće autore, izvesnije od Mendose, pominje i Arsea de Otaloru (Arce de Otálora) i Huana de Pinedu (Juan de Pineda) (Rodríguez López-Vázquez, 2014). Oboje su složni u tezi da su autori dva dela različite osobe. Međutim, Rodríguez López-Vázquez u pojedinim radovima (2016; 2018a) iznosi kontradiktoran stav i tvrdi da je autor oba dela *Lazarčića* Fransisko de Ensinas (Francisco de Enzinas), najistaknutiji predstavnik Reformacije na kastiljanskom jeziku⁵.

Godine 1620. nastaje i treći nastavak, ovog puta neanonimni, *Drugi deo života Lazarčića sa Tormesa, preuzet iz starih toledskih hronika (Segunda parte de la vida de Lazarillo de Tormes. Sacada de las corónicas antiguas de Toledo, 1620)* Huana de Lune (Juan de Luna)⁶. Lunin cilj bio je da ukaže na nezgrapnost i naivnost anonimnog nastavka i da prikaže nove Lazarčićeve doživljaje u realističkom ključu (Alfaro, 1983: 15). *Lazarčić* ne predstavlja izuzetak po pitanju brojnih nastavaka: istu sudbinu doživela su i druga velika dela španske književnosti, poput *Selestine*, *Dijane*, *Gusmana od Alfaraćea* i *Don Kihota* (Piñero, 1999a: 10). Na loš prijem ovog romana znatno je

³ Osnovni tehnički podaci o delu izloženi su na osnovu Baldrich (2011), Piñero (1999a) i Rodríguez López-Vázquez (2018b).

⁴ Nekoliko meseci ranije oba dela su objavljena u jednoj knjizi, da bi drugi deo bio štampan u Španiji tek 1844. godine. Delo je prevedeno na engleski, francuski i italijanski jezik (Piñero, 1999a: 14, 16, 17). Osim antverpenskog izdanja, značajna su i izdanja iz Milana i Bergama (Cavillac, 2005: 524).

⁵ Još teza o mogućem autorstvu videti u Stojanović (1995).

⁶ Iste godine nastaje i delo *El Lazarillo de Manzanares* Huana Kortes de Tolose (Juan Cortés de Tolosa). Godine 1944. nobelovac Kamilo Hose Sela objavljuje delo *Nuevas andanzas y desventuras de Lazarillo de Tormes*.

uticao Marselino Menendes i Pelajo koji u ovom delu nije prepoznao nikakvu umetničku vrednost, dok je Marsel Batajon prvi proučavalac koji je revalorizovao značaj drugog *Lazarčića* (Piñero, 1999a: 21, 24).

U okviru ovog rada razmotrićemo odnos moralizatorskih i pikarskih elemenata, kao i elemente satire i društvene kritike u nastavku *Lazarčića*. Ustanovićemo pomoću komparativne, induktivne i deduktivne metode kakva je pikareska u nastavku *Lazarčića*, po čemu je slična, a po čemu se razlikuje od originala. Analiziraćemo prisustvo alegorije u drugom delu, kao i uzore i elemente parodije koji su vidljivi u romanu.

Proučavaoci književnosti koristili su original *Lazarčića* kao model za definisanje odlika i specifičnosti pikarskog žanra. Već njegov nastavak iz 1555. godine pokazuje znatna odudaranja od tog modela, ali i zadržava ključne žanrovske karakteristike.

Osam glavnih odlika pikareske formulisao je Klaudio Giljen (1982a: 78-85): pikara je nemoguće izučavati izvan socijalnog konteksta; pikarski roman je retrospektivna pseudoautobiografija; pikarova perspektiva je uvek pristrasna; pikarovo posmatranje sveta prožeto je misaonom i kritičkom dimenzijom, religijom i moralom; istaknuta je materijalna ravan egzistencije, pa se zato često pominju glad i novac; pikar nije uvek sluga mnogih gospodara, ali se uvek kreće kroz prepoznatljive društvene grupe ili staleže; pikar se kreće horizontalno prostorom a vertikalno društvom; pikarski roman je epizodične strukture, koherentnost dela počiva na liku pikara, a povremeno se javljaju ciklični obrasci. Pavlović-Samurović (2001: 600, 601) navodi da je pikar antijunak i poznavalac društvenih mana; da su romani ovog žanra prožeti pesimističkom vizijom čoveka i društva; da pikarski roman ima linearnu strukturu i da je napisan kolokvijalnim narodnim jezikom. Kroz ovaj rad analiziraće se koje od odlika pikareske sadrži drugi deo *Lazarčića*, a po čemu odudara od postulata ovog žanra.

Originalni *Lazarčić* objedinjavao je gotovo sve ove elemente. Drugi deo, međutim, u većoj meri nalikuje na romane o transformaciji (metamorfozi), tipične za epohu humanizma i Reformacije i sadrži mnoštvo alegorijskih elemenata i erasmističkih stavova. Erazmizam je kao duhovno učenje bio veoma popularan u Španiji XVI veka. Vraćanje prvobitnim hrišćanskim vrednostima, odbacivanje spoljnih vidova vere, kritika nemoralnosti, ideja kraljevstva kao «universitas cristiana», širenje vere bez dogme, jedinstvo hrišćanskog milosrđa i književne otmenosti i antisholastički humanizam (Abeljan, 2008: 90-93) neke su od odlika erasmizma koje su kroz svoja dela propagirali i španski autori, pa tako i autor apokrifnog *Lazarčića*.

Srž drugog *Lazarčića*, u kom se junak nakon brodoloma pretvara u ribu (tunu) i živi pod vodom, može se tumačiti u duhu alegoreze, odnosno tumačenja sa namerom da se otkrije skriveni smisao dela, pri čemu se podrazumeva da delo ukazuje na nešto više i dublje od neposredno izgovorenog (Krnjević, 2001: 12). U tom slučaju, tekstu se kao celini pripisuje metaforičko značenje koje autor svesno prenosi na potpuno različit niz pojava koje se u tekstu ne spominju, a daju mu pravi smisao (Škreb, 2001: 12, 13).

Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa potpuno je neistraženo delo u srpskoj hispanistici, nije prevedeno na srpski jezik niti su pisani naučni radovi o njemu. S obzirom na tematsku i hronološku povezanost sa originalom koji je poznat domaćoj publici, smatramo da je svrsishodno i zanimljivo rasvetliti mnogobrojne značenjske slojeve ovog renesansnog romana.

2. Istorijsko-kulturni kontekst

Pikarski roman nastaje u vreme španske kolonijalne dominacije, koje je obeleženo problemima u unutrašnjoj ali i spoljnoj državnoj politici. Na teritoriji današnje Španije postojalo je mnoštvo manjih oblasti pod upravom različitih moćnika koji su bili međusobno sukobljeni. Kastiljanski gradovi su se udruživali u zajednice, od kojih je najpoznatija bila Sveta hunta (*Junta Santa*) (Hil Pećaroman, 2003: 110). Svetu huntu činilo je mahom niže plemstvo i gradska buržoazija, pa im se visoko plemstvo ubrzo suprotstavilo strahujući od antivelikaških i antimonarhističkih protesta, a slična je bila i situacija u Aragonu (Hil Pećaroman, 2003: 110, 111). Stalne oscilacije plemstva između podrške kralju i samovolje karikaturalno su prikazane kroz sukobe ribljih kapetanija u drugom delu *Lazarčića*.

Španiju XVI veka obeležila je vladavina Karlosa I i Felipea II. Ovi vladari vodili su iscrpljujuće ratove u Evropi, dok je situacija u zemlji bivala sve teža. Neumereni priliv zlata i srebra iz kolonija doveo je do inflacije i ekonomske nestabilnosti, a „ugrožena poljoprivreda i visoki porezi primorali su seosko stanovništvo na migraciju u gradove“ (Soldatić, 1985: 206, 207). Spoljni dugovi su rasli zbog imperijalističke politike (Mascarell, 2011: 276, 277). U najnepovoljnijem položaju nalazili su se pikari, ljudi bez stalnog posla i mogućnosti da napreduju, koji su se bavili sitnim prestupništvima. Rimokatolička crkva imala je veliku moć i u sprezi sa Inkvizicijom motrila je na versku i moralnu ispravnost, naročito novih hrišćana, i oštro se suprotstavljala svakoj kritici (Hil Pećaroman, 2003: 118, 120, 134). Pošto je zavládala ogromnim prostranstvom, Španija je sebe videla kao misionara i branioca katoličke

vere i to postaje opsesija španske vlasti (Armijo, 1996: 31). Upravo te društvene okolnosti kritikuju autori oba *Lazarčića*. Na meti kritike posebno su se našli Nemci iz garde Karlosa V u Toledu (*tudescos*), koji su ostali upamćeni po raskalašnom ponašanju (Baldrich, 2011: 20). Sa njima Lazar druguje na početku drugog dela.

Centralni istorijski događaj koji je upotrebljen kao pokretač radnje u *Lazarčiću* jeste pohod na Alžir 1541. godine. Karlos V je, u želji da konačno pobedi alžirske Berbere, redovne francuske saveznike, poslao španske trupe u Alžir, ali je doživeo veliki poraz. U ekspediciji je učestvovao i Ernan Kortes (Piñero, 1999b: 130, 132; Hil Pećaroman, 2003: 113). Bio je to jedan od poraza koji je Španiju finansijski iscrpeo. Autor *Lazarčića* kritikuje ovaj pohod i sa aspekta pohlepe vojnika. Lazarčić opisuje odlazak u Alžir kao lov na blago i mogućnost profitiranja u kojoj su mnogi njegovi poznanici iz Toleda hteli da imaju udela. Kolonizacija je generalno doživljavana kao „mit o Eldoradu“ (Hil Pećaroman, 2003: 115), što pisac ovog nastavka izvrće ruglu. Takođe, Lazarčić pokazuje izrazitu mržnju prema Mavarima, nazivajući ih «perros moros»⁷ (Anónimo, 1999: 131) i time odražava opšte raspoloženje naroda. Delo odiše kritikom na račun militantnog katolicizma koji je proglašen za državnu ideologiju tog doba (Baldrich, 2011: 18).

Podela na stare i nove hrišćane pokazala se kao glavni razlog za dobar prijem erazmizma u Španiji. Za razliku od drugih zemalja, erazmizam je u Španiji imao i socijalnu i političku, ne samo duhovnu funkciju. Naime, najglasnije pristalice erazmizma na Iberijskom poluostrvu bili su pokršteni Jevreji i drugi „novi hrišćani“ jer su u ovom učenju prepoznali težnju ka jednakosti i solidarnosti, bez podela na „stare i nove“ (Abeljan, 2008: 94) koja ih je opterećivala.

Inkvizicija je tada predstavljala jednu od najsnažnijih simbioza kraljevske i crkvene vlasti (Komelja, 2003: 29). Sva književna delatnost u Španiji bila je pod budnim okom Inkvizicije, civilne i crkvene cenzure, čiji su glavni predstavnici bili učeni ljudi iz nižih slojeva (Coll-Tellechea, 2015: 148, 149). Svaka štampana knjiga bila bi detaljno pregledana kako bi se utvrdilo da li se u njoj iznose stavovi protiv principa i interesa katoličke vere (Skot, 2020: 20). Oba dela *Lazarčića* doživela su da se nađu na *Indeksu zabranjenih knjiga* (1559) inkvizitora Fernanda de Valdesa, uz obrazloženje da su napadno erazmistička (Baldrich, 2011: 10; Cavillac 2005: 524). Često se dešavalo da su upravo cenzori bili ti koji su umeli da izvrnu mehanizme i pišu subverzivno (Coll-Tellechea, 2015: 154). Primer za to su upravo dela anonimnih

⁷ „mavarski psi“. Svi prevodi su autorski osim kad je naznačeno drugačije.

autora, koja su samim tim što im je autorstvo nepoznato dobijala na značaju i provokativnosti.

3. Odnos alegorije i pikareske

«El pece grande come al más pequeño», odnosno „Krupna riba jede sitnu“, glasi poslovice koju Lazarčić izgovara kada objašnjava suštinu funkcionisanja podvodnog ribljeg sveta. U takvom okruženju ova poslovice doslovno važi i gubi prenesno značenje. Na širem, alegorijskom planu, odnosi se i na svet na kopnu, koji predstavlja stvarni predmet kritike autora drugog dela *Lazarčića*. More simbolizuje opasnost i predstavlja alegoriju pikarskog života (Núñez Rivera, 2003: 347) ispunjenog avanturama, neizvesnostima i izazovima.

Nastavak *Lazarčića* zadržao je sledeće odlike pikareske: upotrebu pikarovog oštroumlja u teškim situacijama (uspeva da se snađe i preživi brodolom, navikava se na život sa ribama, dobija službu na ribljem dvoru, preživljava boravak u zatvoru, pobeđuje u nadmetanju sa učenjacima); pripovedanje u prvom licu; motiv otuđenja od društva (u slučaju podvodnog sveta i bukvalno); kretanje i lutanje kroz prostor (motiv *homo viator*); sazrevanje pikara tokom pustolovina; groteskni humor (tune ljube rep u znak počasti, Lazarčićeva borba sa samim sobom, ribe jedu jedna drugu za kaznu); društvenu kritika; retrospektivno izlaganje; pikarovu promenljivu sreću; nedostatak pravog životnog uspona i razočaranje (Beckman, 2017: 15-29, 35, 158; Piñero, 2014: 179; Rey, 1987: 99-102). Prisutan je ambijent nižih društvenih slojeva i mnoštvo likova podložnih satiri (Rey, 1987: 93). Od tipičnih odlika pikarskog žanra izostaju motiv gladi i službovanje kod mnogih gospodara, kao i tragičko-pesimističko viđenje sveta. Pjerina Bekman posebno ističe da je neosnovano zameranje kombinacije elemenata romana o metamorfozi i pikarskog žanra jer se u jednoj od najboljih pikarskih novela, Servantesovom *Razgovoru pasa (El coloquio de los perros)*, ukrštaju upravo ove dve vrste (Beckman, 2017: 17).

Vega Rodrigues (Vega Rodríguez) (1987: 95-97) zapaža sličnosti između drugog dela *Lazarčića*, basne (*fábula*) i egzempela (*ejemplo*). Zbog prisustva pouka delo je slično basni i egzempelu, a zbog alegorije i likova životinja basni. Za ovu autorku personifikacija tuna zapravo je parodija na društveno-političko ponašanje u Španiji.

Iako ne služi kod mnogo različitih gazda, Lazarčić menja nekoliko profesija u drugom delu romana. Zatičemo ga kao telala iz prvog dela, zatim je sluga, pomoćnik kapetana, vitez, visoki kraljev savetnik i vinar. Sve profesije, poput službovanja u prvom delu, zahtevaju spretnost i bistrinu svojstvenu pikaru.

Drugi deo *Lazarčića* počinje poslednjom rečenicom originala iz 1554. godine: «En este tiempo estaba en mi prosperidad y en la cumbre de toda buena fortuna»⁸ (Anónimo, 1999: 125; Anónimo, 2002: 135). Time se pokazuje da je autor prvog dela namerno delo ostavio otvorenim i najavio mogućnost novih pikarskih avantura, a i stvara se iluzija da su romani nastali iz pera istog autora (Piñero, 1999a: 14). Svih osamnaest poglavlja drugog dela ima epigrafe, kao i prvi deo. Kraj drugog dela takođe ostaje otvoren i daje mogućnost za nove nastavke: «Lo demás, con el tiempo, lo sabrá Vuestra Merced, quedando muy a su servicio Lázaro de Tormes»⁹ (Anónimo, 1999: 259).

Lazara u drugom nastavku upoznajemo kao nesrećnog i nezadovoljnog čoveka, svesnog mana običaja i stanovnika Toleda. I dalje se bavi sumnjivim poslovima, a u međuvremenu je dobio ćerku, za koju sumnja da nije njegova već arhiprezvitera Rodriga de Jepesa. Žena Elvira¹⁰ zagorčava mu život pohlepom i stalnim prohtevima, što navodi Lazarčića da se zaputi u Alžir. Pohlepa je, dakle, pokretač događaja u ovom romanu (Rodríguez López-Vázquez, 2018a: 53). Ipak, Lazar se pokazuje kao brižan otac i muž, uprkos sumnjama koje ga muče. Kada se obogati tokom službovanja kod kralja riba, misli na porodicu i planira da deo bogatstva odvoji za ćerkin miraz. Taj stepen obzira i brige za druge nije uočljiv u liku Lazarčića u prvom delu.

Iako je ceo drugi deo prožet alegorijom, Lazarov privatni život i odnosi sa ženom i arhiprezviterom prikazani su još ogoljenije, bez ikakvih dvosmislenosti. Elvirina i Rodrigova nemoralna veza još je očiglednija, kao i njen prezir prema Lazarčiću i ogromna pohlepa. Ljubavni trougao koji je u prvom delu samo naznačen sada dobija više prostora.

Autor nastavka zadržao je pseudoautobiografsku formu čiji je narativni okvir epistolarna forma. Obraćanje u ispovednom tonu u prvom licu jednine smenjuje se povremeno sa pripovedanjem u trećem licu jednine. Do ovih mešanja dolazi u trenucima Lazarčićevih transformacija, čime je i na jezičkom planu potkrepljena napetost i neizvesnot koju pikar oseća u tim situacijama¹¹. Mešanjem prvog i trećeg lica zapravo dolazi do preklapanja i nemogućnosti razlučivanja njegovih identiteta.

⁸ „E, u to sam vreme ja živeo u blagostanju i bio na vrhuncu svoje dobre sreće“ (*Anonimni autor*, 1995: 68, prev. Jasna Stojanović).

⁹ „Ostalo će Milostivi vremenom saznati, Vama na usluzi, Lazar sa Tormesa“.

¹⁰ U drugom delu se prvi put pominju imena Lazarčićeve žene i arhiprezvitera.

¹¹ Detaljnije o psihološkim posledicama Lazarčićeve transformacije videti u Hasson (2014).

Lazarčić se obraća Milostivom (Vuestra Merced)¹² kao i u prvom delu, s tim što često ističe da su neki delovi njegove pripovesti već poznati narateru¹³ jer su u pitanju stvarni događaji. Međutim, pikar ističe da na tim elementima ne želi da se zadržava jer namerava da prenese Milostivom „ekskluzivu“ o svojoj transformaciji: «no quiero detenerme en ello, sino dar cuenta de lo que nadie sino yo la puede dar»¹⁴ (Anónimo, 1999: 133). U drugom delu zastupljeni su Lazarčićevi unutrašnji monolozi, kojih u prvom delu nema u tolikoj meri, ali nestaje izrazita epizodičnost. Podela na poglavlja (*tratados*) ne označava smeštanje jedne priče u jednu epizodu, već se u nekoliko epizoda bavi istim događajem. Gómez-Moriana (1983: 125) smatra da ovom romanu, kao i celom pikarskom žanru, nedostaje čvrsta kompozicija, ali ne i kohezija, koju održava pikar kao vezivno tkivo ovog didaktičko-moralizatorskog dela (Rey, 1987: 90; Vega Rodríguez, 1987: 92).

U drugom delu prisutno je mnogo elemenata satire i burleske, a akcenat je na sekundarnim likovima, ne samo na protagonistu (Rey, 1987: 88). Lazarčić je pasivniji, statičniji i ponaša se kao posmatrač, ali je i psihološki produbljeniji lik zbog stečenog iskustva (Mascarell, 2011: 273-275). Takođe, drugi deo napisan je propovednim tonom (*sermón*) (Piñero, 2014: 179) i ima izraženije moralizatorske crte.

Gomes-Morijana (Gómez-Moriana) (1983: 132) smatra da je autor drugog *Lazarčića* preuzeo tri vrste diskursa iz prvog dela, ali ih je obogatio fantastikom. U pitanju su metadiskurs (uvod i epistolarna forma), biografski diskurs i diskurs o vrednosnom sistemu sveta. Može se reći da prve dve vrste diskursa zapravo služe kao okvir da se iznesu kritičke opaske na stvarnost, uobličene u treću vrstu diskursa.

Tematski, prvom i drugom delu *Lazarčića* zajedničko je slepčevu predviđanje o značaju vina, lik lukave i prevrtljive neverne žene i opis života idalga, kao i zastupanje antiklerikalnih i erasmističkih stavova (Alfaro, 1983: 11; Baldrich, 2011: 11-14).

Lazarev preobražaj započinje u oluji u kojoj svi ostali saputnici na brodu ginu. Time je autor prikazao transformaciju kao krupan događaj nalik na one iz Biblije. Postoji velika razlika u stepenu Lazarove samouverenosti u prvom i drugom delu. Mali plašljivi Lazarić koji je u prvom delu stalno dobijao batine u drugom delu pokazuje hrabrost i želju za dominacijom nad tunama (Beckman, 2017: 61). Takođe pokazuje neke viteške osobine, poput odanog prijateljstva sa Lisiom i brige za čast njegove

¹² Lazarčić se na nekoliko mesta istim rečima obraća i arhiprezviteru, ali se to jasno razlikuje od epistolarne forme jer se izgovara isključivo u dijalogu.

¹³ Onaj kome se pripoveda, a koji je upisan u tekst (Prins, 2011: 114). Pojedini autori smatraju da je u drugom delu *Lazarčića* pismo namenjeno većem broju naratera (Cavillac, 2005: 525; Rey, 1987: 91).

¹⁴ „neću se na tome zadržavati, već želim da Vam prenesem ono što niko osim mene ne može“.

žene, kao i dostojanstvenog ponašanja prema suparniku i izdajniku Paveru (Beckman, 2017: 64, 66).

Lazarčić se tokom avantura poziva na mnoge životne lekcije koje je naučio od gazda iz prvog dela. Prvo se priseća slepca, koji mu je rekao da će mu vino spasiti život, kao i njegovih molitvi. Tako usred brodoloma uz vodu pije i vino da bi lakše podneo katastrofu koja ga je zadesila. Vino mu je zaista spasilo život tako što mu voda nije prodrila u telo. Na to Lazarčić kaže: «no son todos Lázaro de Tormes, que deprendió el arte en aquella insigne escuela y bodegones toledanos con aquellos señores de otra tierra»¹⁵ (Anónimo, 1999: 138). Potom se priseća siromašnog idalga kod kog je naučio da se pretvara da je otmen i bogat, da se dodvorava i održava veze sa bogatim i moćnim ljudima (Piñero, 1990: 593). Ta znanja mu pomažu kada stupi u kraljevsku službu. Lazarčić tako ispunjava idalgov san jer radi u službi ribljeg kralja (Beckman, 2017: 26). Kroz ceo drugi deo Lazarčića vodi životna, ulična škola, koju je prošao u prvom delu romana. Ovakvim povezivanjem autor drugog dela želeo je da stvori iluziju kontinuiteta i da pokaže da mudrost koju je Lazar stekao u prvom delu može da mu posluži samo u nemogućoj, fantastičnoj situaciji, kakav je podvodni svet u koji ga pisac smešta.

Ceo drugi deo *Lazarčića* može se tumačiti u ključu parodije na viteške romane. Tako umesto nagrade za pobjedu nad misterioznim čovekom, Lazarčić-riba dobija od Pavera samo sopstveni mač¹⁶. Lisiova žena predstavlja parodiju na vitezovu idealnu damu. Ona spašava Lisija smrti tako što često odlazi kod kralja i sklapa sa njim blisko prijateljstvo. Ipak, ona najviše odudara od pikarskog šablona i pripisane su joj neke pozitivne osobine, poput mudrosti i hrabrosti.

Pedro Piñero (Piñero, 1994: 140-146) analizira strukturu drugog (a i prvog) dela *Lazarčića* kao parodiju na viteške romane poput *Amadisa*. Kao ključne sličnosti sa ovim žanrom, date u parodijskom ključu, navodi: Lazarovi roditelji su niskog porekla, a vitezovi su uvek plemenitog roda; neobično rođenje u vodenici na reci suprotno je uzvišenim okolnostima rođenja vitezova; odlazak na egzotična mesta (riblje kraljevstvo) i povratak u otadžbinu (Toledo i život u ljubavnom trouglu); pobjeda nad jakim protivnikom (nad samim sobom u fingiranom boju u pećini); ženidba princezom (prvo arhiprezviterovom ljubavnicom, a potom kraljevom ljubavnicom Lunom); junak postaje kralj (Lazar postaje savetnik ribljeg kralja); period mirne vladavine; smrt (Lazarova druga metamorfoza u ljudsko biće). Posmatran sa ovog aspekta, drugi

¹⁵ „nisu svi Lazar sa Tormesa, koji je izučio zanat u onoj slavnoj školi i toledskim vinskim podrumima sa onom gospodom iz drugih zemalja“.

¹⁶ Kupovina mača pominje se u prvom delu (Anónimo, 2002: 127).

Lazarčić može se smatrati pretečom svih parodija na viteški žanr, pa i samog *Don Kihota*. U ovom romanu opisan je zatvoreni svet koji predstavlja parodiju na viteštvo, sadrži realistički okvir i verističke elemente pikareske (Núñez Rivera, 2003: 340; Piñero, 1994: 151).

U drugom radu Pinjero (Piñero, 2014: 190, 191) poredi strukturu drugog dela *Lazarčića* sa strukturom *Odiseje*¹⁷. Kao zajedničke elemente navodi: odsustvo od kuće; patnje i izazovi koje junak mora da prevaziđe; povratak kući; neprepoznavanje junaka od strane bližnjih; identifikacija; srećan kraj. Kao i u slučaju poređenja sa viteškim romanom, i ovde su elementi *Odiseje* parodirani. Lazar tako odsustvuje od kuće dok je u ribljem kraljevstvu, muči se da izađe na kraj sa pohlepnim i kukavički nastrojenim ribama, dolazi kući gde ga niko ne ceni i ne voli, poseduje veštine jednog probisveta, u pomoć mu pritekne vino, neverna Elvira je potpuni kontrast vernoj i strpljivoj Penelopi, a kraj je relativno srećan jer se Lazar vraća nekadašnjem životu varalice.

Drugi deo *Lazarčića* uklapa se u folklornu ali i antičku književnu tradiciju. Mnogobrojni su izvori koji su autoru mogli poslužiti kao inspiracija za pojedine segmente romana. Jedna od najčešćih prozних vrsta sa kojom se ovaj pikarski roman dovodi u vezu jeste menipska satira. Flašar (2001: 448) je definiše kao „vrstu antičkih satiričnih spisa različitog obima [...] u prozi protkanoj stihovima“ u kojoj su združene ozbiljna pouka i šala. Ljujić (2006: 14, 15) navodi ključne odlike ove vrste: ismevanje kvaziučenosti; parodija; fantastična priča sa elementima fantastičnog putovanja, iz koje čitalac treba da izvuče suštinu; nemogući glavni likovi; nedostatak pravog zapleta; digresije i aluzije koje čitalac mora sam da protumači; burleska jezika i književnog nasleđa kojom se ismevaju autoriteti; mešavina proze i stiha; pouka skrivena pod naslagama parodije, fantastike, mitologije, nauke i erudicije. Mnoge od njih prepoznajemo i u nastavku *Lazarčića*.

Celo poslednje poglavlje smešteno u Salamanku bavi se ismevanjem pseudonaučnika. Elementi parodije na viteške romane i junačke epove prisutni su u čitavom romanu i čine njegovu okosnicu, što je detaljno opisao Pedro Pinjero. Fantastična priča o fantastičnom putovanju predstavlja pokretač fabule, pa se tako od pohoda na Alžir stiže do imaginarnog ribljeg kraljevstva sa nemogućim glavnim likovima. Na čitaocu je da pomoću alegoreze dokuči suštinu takvog književnog postupka. Odlika drugog dela *Lazarčića* je statičnost. Nema složenog zapleta, likovi se sporo smenjuju, a osim priče o transformaciji, nema drugih krupnih događaja. Prisutne

¹⁷ Pinjero (Piñero, 2014: 190) opisuje drugi deo *Lazarčića* kao kompoziciju sa velikim mediteranskim uticajem.

su mnogobrojne učene i folklorne aluzije. Delo u sebi objedinjuje raznorodne uticaje celokupnog književnog nasleđa, uz povremeno uplitanje stihova. Ispod svih slojeva fabule krije se pouka o neophodnosti državnih reformi u Španiji, koje obuhvataju i pravilno vaspitanje pojedinaca.

Dela i tradicije koje se najčešće pominju kao izvori za nastanak drugog dela *Lazarčića* jesu iberijska legenda o čoveku-ribi Nikolasu¹⁸, starozavetna priča o Joni i kitu, Homerova *Odiseja*, Vergilijeva *Eneida*, Ovidijeve *Metamorfoze*, Apulejev *Zlatni magarac*, Lukijanova *Vera Historia*, španska klerička pesma *Denuestos del agua y del vino*, *El Cróton* erazmiste Kristobala de Viljalona (Cristóbal de Villalón, XVI vek), knjige o nemačkom narodnom junaku Tilu Ojlenšpigelu, *Liber Facetiarum* Luisa de Pineda (Luis de Pinedo), za koja je zajedničko da kritički posmatraju panoramu tadašnjeg sveta (Alfaro, 1983; Cavillac, 2005: 530; Piñero, 1999a; Redondo, 1989: 66; Rodríguez López-Vázquez, 2018b: 50). Slični izvori se pominju i kao inspiracija za nastanak prvog *Lazarčića* (Rico, 2002), pa se može reći da ovi pikarski romani predstavljaju jedan od začetaka intertekstualnosti koju su u XIX i XX veka etablirali Mihail Bahtin i Julija Kristeva. Rej (Rey, 1987: 92) ispravno karakteriše drugi deo *Lazarčića* kao «relato misceláneo»¹⁹.

Motiv pećine, prisutan i u *Don Kihotu* kroz priču o Montesinosu, jedna je od ključnih tačaka u Lazarčićevoj transformaciji. Nakon što se nađe na dnu mora, on upravo u pećini doživljava preobražaj u ribu, a potom se bori protiv samog sebe kako bi stekao poverenje riba. Pokušava da se prilagodi pravilima života u ribljem svetu, ulaguje se ribljem kapetanu i potčinjava mu se. Takvo ponašanje posledica je mudrosti koju je stekao služeći mnoge gospodare u prvom delu. Ribe zahtevaju od Lazarčića da ubije čoveka koji je pao u more (a to je takođe Lazarčić), te on mora da se pretvara, što ostavlja humorističan utisak: «y assí anduve un rato fingiendo pelea: todo por encarecer la cura»²⁰ (Anónimo, 1999: 149).

Kritika crkve u manjoj je meri prisutna u drugom delu i u skladu je erazmističkim shvatanjem vere (Vega Rodríguez, 1987: 91). Zagovornici Reformacije veličali su hrišćanstvo kao stanje duše i odbacivali posrednike između vernika i Boga, uključujući liturgiju i sveštenike (Abeljan, 2008: 93). Time su kritikovali neprestano bogaćenje Katoličke crkve, koja je svoje posede uvećavala beneficijama dobijenim od kralja i plemstva, darovima vernika i liturgijskim taksama (Hil Pećaroman, 2003: 134). Erazmisti su luksuzni život sveštenika smatrali nepotrebnim i nemoralnim i zalagali se

¹⁸ Detaljnije videti u Piñero (1999a: 44).

¹⁹ „mešanu pripovest“.

²⁰ „i tako sam se neko vreme pravio da se borim: sve samo da se izvučem“.

za čistu veru. Odjeci luteranizma i erazmizma vide se i u sceni brodoloma, gde davljenici ispovedaju jedni druge, bez učešća sveštenika (Piñero, 1999b: 134). Lazarčić tako kaže da su sveštenici prvi pobjegli iz brodoloma: «dos clérigos que en nuestra compañía iban, como se decían ser caballeros de Jesucristo, fuéronse en compañía de los otros y dexáronnos por ruines»²¹ (Anónimo, 1999: 135). S druge strane, kada proživljava trenutke najveće krize, Lazarčić se moli Bogu i priziva Bogorodicu, govoreći da tako radi svaki dobar hrišćanin. Njegovu pobožnost možemo shvatiti kao ispraznu, na nivou uzrečice, ali i kao čistu veru bez posredovanja crkve, koju propoveda erazmistička ideologija. Kritika isprazne religioznosti javlja se i u opisu hodočašća ka manastirima koju u to doba bili u modi (Piñero, 1999b: 141) ili pompeznog nošenja crnine nakon nečije smrti (na primer, scene sahrane Lisiovog brata Mela).

Kritika riba i ribljeg sveta predstavlja ključ alegorijske dimenzije drugog dela *Lazarčića*. Nesolidnosti podvodnog sistema u kom ribe žive pandan su nesolidnostima u španskom društvu sredinom XVI veka. Pohlepne ali plašljive vođe, nezajažljiv narod željan brzog bogaćenja, lažna obećanja i lažna svedočenja, samo su neke od pojava koje autor kritikuje kroz alegoriju o životu tuna. Tako i u moru postoje paževi, kapetani, idalzi, kraljevi. Lazarčić nekoliko puta ponavlja sličnu rečenicu:

Por tanto, los que se quexan en la tierra de algunos desafueros y fuerças que les son hechos, vengan, vengan a la mar, y verán cómo es pan y miel lo de allá²². (Anónimo, 1999: 160)

Takođe kaže:

Deste supe yo muchas cosas y costumbres de los habitadores del mar, los nombres de los cuales y muchas provincias, reinos y señoríos del, y de los señores que los poseían²³. (Anónimo, 1999: 164)

Ovakvi opisi predstavljaju satirično viđenje mnogobrojne španske aristokratije, koja pretenduje na bogatstvo i privilegije, zastupa etiku nerada i gnuša se svakog posla. Sukobi konzervativne aristokratije i narastajuće buržoazije oličeni su u prikazu

²¹ „dva sveštenika što su bila s nama, koji su sebe nazivali vitezovima Hristovim, otišli su s drugima i ostavili nas na cedilu“.

²² „Stoga, vi koji se žalite na kopnu da su vam učinjene neke nepravde i sile, dođite, dođite pod more, i videćete da je ono tamo med i mleko“.

²³ „Od njega sam čuo mnoge stvari i običaje o stanovnicima mora, imena nekih od njih i mnoge oblasti, kraljevstva i posede, kao i gospodu koja su sve to posedovala“.

konflikata pod morem, u kojima svako mora da nauči da se prilagodi situaciji i nađe svoje mesto (Mascarell, 2011: 276, 277).

Za erazmizam je tipično shvatanje da od vrlina i mana vrhovne vlasti zavisi kakvo će biti celokupno društvo (Mascarell, 2011: 283). Autor *Lazarčićevog* nastavka tako kaže:

Cuando el señor es malo, los criados procuran serlo con él, y al revés, cuando el señor es piadoso, manso y bueno, los criados procuran imitar, ser buenos y virtuosos, y amigos de justicia y paz, sin las cuales dos cosas no se puede el mundo sustentar²⁴. (Anónimo, 1999: 194, 195)

U društvu u kom kralj vlada apsolutistički, nepromišljeno troši, uživa u sladostrašću, nemilosrdan je, nezahvalan i okružen prevrtljivim saradnicima, ni drugi staleži društva ne mogu pokazivati vrline. Na čitaocima u XVI veku bilo je da zaključe da se takva slika podvodnog sveta odnosi na njihovu stvarnost. Posebno su indikativni opisi kukavičluka i sebičnosti kapetana koji radije žrtvuju mnoge živote da bi spasili sebe, daju lažna obećanja i plašljivi su u opasnim situacijama. Neki autori smatraju da je prevrtljivi kapetan don Paver personifikacija Karlosa V, prikazan dodatno demonizovano, dok Lisio oličava idealnog kralja kakav bi Španiji bio potreban (Baldrich, 2011: 21, 22; Mascarell, 2011: 280, 281). U delu je zastupljen prezriv stav prema dvoru (*menosprecio de corte*) (Piñero, 1990).

Društvo podvodnog sveta puno je mana i poroka. Ribe-vojnici vode sa sobom žene koje im služe kao prostitutke. Ista slika žena prisutna je i u prvom delu, gde je Lazarčićeva majka Antona predstavljena nalik na prostitutku, kao i većina žena koje pikar sreće na svojim putovanjima. Savezi među ribljim kapetanima vrlo su kratkog veka. Tuna i hobotnice su čas saveznici, čas neprijatelji, čime se kritikuju kratkotrajna primirja i opšta nestabilnost među zavađenim plemstvom u Španiji XVI veka. Ironija leži u tome da je kralj tuna odabrao Lazarčića varalicu za svog visokog savetnika (Núñez Rivera, 2003: 352, 353). U njegovim rukama su velike nadležnosti, pa tako Lazarčić uvodi kazne za prekršaje koji zapravo predstavljaju goruće probleme na kopnu, kao što je prisvajanje lažnih titula:

Cualquiera de sus súbditos que se pussiese don sin venirle por línea derecha, pagasse un tanto a su alteza [...] es tanta la desvergüença de los

²⁴ „kad je gospodar loš, i sluge se trude da budu takve, i obrnuto, kad je gospodar milostiv, krotak i dobar, sluge pokušavaju da ga oponašaju, da budu vrli i dobri, prijatelji pravde i mira, što su dve stvari bez kojih svet ne može opstati“.

pescados, que buenos y ruines, baxos y altos, todos dones: don acá y don acullá, doña nada y doña donada²⁵. (Anónimo, 1999: 224, 225)

Ovakvim opisima autor apeluje na važnost sprovođenja korenitih reformi u politici Karlosa V, kako spoljnoj, tako i unutrašnjoj. U tom smislu, poglavlja posvećena Lazarčićevoj službi kod kralja mogu se tumačiti kao indoktrinacija za uspešne dvorjane (*manual de cortesanos*) (Piñero, 1990: 600). Ipak, ni Lazarčić ne odoleva ogromnoj moći koju je zadobio, pa tako i sam odlučuje da pokupi blago utopljenika sa broda i pati što ne zna kako da ga iskoristi.

Među sudijama, sudskim svedocima, vojnicima i činovnicima ribljeg sveta vlada podmitljivost, korumpiranost, osvetoljubivost, blud, lenjost, aljkavost i licemerje, baš kao na kopnu (Rodríguez López-Vázquez, 2018a: 56, 58). Tako kukavice traže osvetu korumpirajući svedoke (Paver tako smešta smrtnu kaznu Lisiju), državni službenici namerno gube dokumenta, a stražari odlučuju ko može da poseti kralja na osnovu mita koje dobiju.

Autoru je odlomak iz jedne španske romanse poslužio kao lajtmotiv dela:

¿Cuándo acabarás, ventura?
¿Cuándo tienes de acabar?
En la tierra, mil desastres,
Y en las mares, mucho más²⁶. (Anónimo, 1999: 176)

Svi slojevi ribljeg društva predstavljaju zapravo stilizovanu satiru stvarnog španskog društva kroz koje se kreće pikar Lazar u oba dela romana. Njegova je sreća promenljiva, ali postoji konstanta i na kopnu i na moru: društvo je u dubokoj krizi i potrebne su mu reforme.

Govoreći o sebi, Lazarčić kritikuje ljudsku pohlepu i bolesnu ambiciju. Stiče bogatstvo radeci za kralja i, iako je postao riba, i dalje oseća ljudsku alavost: «sólo el bestial apetito del hombre no se contenta ni harta, mayormente si está acompañado de codicia»²⁷ (Anónimo, 1999: 228). Pošto je Lazar krenuo u Alžir s namerom da se obogati, ovakva zapažanja predstavljaju indirektnu kritiku konkistadora i osvajanja dalekih prostranstava, čiji je motiv zapravo bila želja za bogatstvom i lagodnim životom po povratku kući. To je Lazarčićevo individualno viđenje rata, koje govori i o

²⁵ „svako od njegovih podanika ko bi nazvao sebe donom, a da mu to po rođenju ne pripada, plaća kaznu njegovoj visosti [...] tolika je besramnost riba, da dobre i loše, skromne i uzvišene, sve su donovi: don tamo, don `vamo, donja niko i donja ništa“.

²⁶ „Sudbino, kad ćeš proći?/ Kad se završiti moraš?/ Na kopnu, sto zala/ U moru, još mnogo više“.

²⁷ „samo se čovekovi zverski apetiti ne zadovoljavaju ni ne gase, naročito ako su praćeni pohlepom“.

opštem karakteru bitaka koje je Španija vodila tokom XVI i XVII veka (Rodríguez López-Vázquez, 2018a: 52).

Autor drugog *Lazarčića* vrlo ironično prikazuje pikarov uspon kroz hijerarhiju ribljug društva. Ispostavlja se da jedan pikar može da se obogati i napreduje samo ako se desi tako veliko čudo kao što je metamorfoza (Núñez Rivera, 2003: 368). U realnom svetu Španije XVI veka, uspon na društvenoj lestvici za nekog tako niskog porekla bio je gotovo nemoguć jer je svakom rođenjem dat nepromenljiv društveni status.

Kao i u prvom delu, i u drugom nastavku Lazarčić je primoran da se oženi devojkom koju mu odredi neko moćniji od njega na društvenoj lestvici. U prvom delu arhiprezviter je venčao Lazara sa svojom ljubavnicom Elvirom. U drugom delu, kralj i kapetan Lisio odlučuju da ga ožene kapetanovom rođakom Lunom. Luna je već bila kraljeva ljubavnica i Lazar je toga svestan: «Finalmente, dan la ya no tan hermosa ni tan entera Luna por mía»²⁸ (Anónimo, 1999: 222). Ono što je za mladog Lazara bio arhiprezviter, za Lazara-ribu je riblji kralj.

Vrhunac alegorije drugog *Lazarčića* predstavlja XV poglavlje, u kom pikar sreće Istinu usamljenu na jednom ostrvu. Ona se javlja i u XVII poglavlju i opominje ga u snu da je se nije pridržavao. Istina se takođe povukla u pećinu na dnu mora (kao Lazarčić kada se transformisao u ribu) jer je shvatila da više nikome nije potrebna. Ovo poglavlje je najkraće i završava se Lazarčićevim objašnjenjem da bi opis njihovog razgovora bio predug i da će Milostivom sve detaljnije ispričati ukoliko on to želi. Susret sa alegorijskim likom Istine²⁹ predstavljao bi kulminaciju alegorijske satire španskog društva, ali je ovde očit na delu cenzura ili čak autocenzura, te je susret samo uzgred pomenut. U XVII poglavlju delimično se rekonstruiše njihov razgovor. Naime, Istina je kaznila Lazara time što ga bližnji nisu prepoznali jer ju je ignorisao iako je obećao da se neće odvajati od nje. Ipak, odlučuje da mu pruži drugu šansu i nagoveštava mu da će uskoro izaći iz toledskog zatvora i da će ga svi prepoznati. Istina izgovara vrlo slojevitou rečenicu: «y de hoy más haz libro nuevo»³⁰ (Anónimo, 1999: 247). Ovde se može zapaziti interesantan narativni metamomenat. Naime, Istina dovodi u pitanje verodostojnost Lazarevih reči i postupaka, samim tim i verodostojnost svega što on kao imaginarni autor pisma izgovara. Osim saveta da okrene novi list u životu, pomenuta rečenica može se protumačiti kao podsticaj da se od ne sasvim verodostojnih iskaza napiše knjiga – drugi deo *Lazarčića*. Ovim veštīm i smelim

²⁸ „Na kraju krajeva, meni su dali ne više tako lepu i tako čitavu Lunu“.

²⁹ Pojava ovakvog lika tipična je za barokne autosakramentale.

³⁰ „i od danas okrećeš novi list“. Doslovno bi bilo „praviš novu knjigu“.

postupkom autor se ograđuje od mogućih optužbi zbog neuverljivosti alegorijskog segmenta romana³¹, koji u svetlu ovakvog tumačenja postaje umetnički vredan i provokativan postupak. Neki proučavaoci tumače pojavu Istine kao kritiku neautentičnog života koji likovi vode još u prvom delu i pripisuju joj moralizatorsku funkciju (Mascarell, 2011: 273; Núñez Rivera, 2003: 357, 361).

Proučavalac Or Hason (Hasson, 2014) tumači drugi deo *Lazarčića* kao roman o pokrštavanju novih hrišćana iz subjektivne perspektive nekoga ko se preobratio. Hason doslovno shvata termin «conversión»³² i koristi ga u religijskom značenju. On smatra da su dimenzije Lazarčićevog telesnog preobražaja jasne i istražene, ali da je duhovna konverzija ostala potpuno neispitana. Pošto je za Lazarčića transformacija spasenje od smrti u brodolomu, Hason pravi paralele sa Jevrejima i Mavarima kojima je pokrštavanje omogućavalo da prežive u strogom katoličkom društvu kakvo je bilo špansko. On posebno ispituje trenutke neposredno nakon Lazarove transformacije, uočava njegovu zbunjenost i «inestabilidad ontológica»³³ (Hasson, 2014: 101) i pokušaj da se ponaša kao da je oduvek bio riba i da se u sukobu ljudi i riba pozicionira na riblju stranu.

Lazarčićev povratak na kopno i u ljudski lik takođe je pun simbolike. On je upecan dok je pratio ženke tuna na mrešćenje. Ribari ga odvođe u Sevilju kod vojvode i vojvotkinje od Medine, gde narod na ulici prati njegovu transformaciju kao cirkusku atrakciju. Njegov preobražaj ima elemente scenskog događaja, nalik na inkvizitorski *auto de fé*, gde je čovek-tuna simbol nevernika i grešnika (Alfaro, 1983: 14, 15). Cela ova scena odlikuje se karnevalskom subverzivnošću (Gómez-Moriana, 1983: 144), tipičnom za Bahtina. Takve ceremonije bile su prilika da se okupi čitavo stanovništvo (Skot, 2020: 16), što je slučaj i u drugom delu *Lazarčića*. Kada se konačno oslobodi i krene za Toledo, prolazi kroz mnoštvo peripetija jer ga žena i arhiprezviter ne prepoznaju pošto su prošle četiri godine od njegovog nestanka. Elvira je za to vreme počela da se predstavlja kao udovica i još otvorenije živi sa arhiprezviterom.

U procesu Lazarčićeve metamorfoze učestvuju Bog i Istina, što delu daje posebnu alegorijsku vrednost (Beckman, 2017: 143, 144). Na taj način je spojeno erasmističko načelo čiste, unutrašnje vere sa satiričnim namerama autora koji zahteva okretanje Istini.

Poslednje, XVIII poglavlje, u celini je posvećeno kritici kvaziučenosti. Radnja je smeštena u vreme posle Lazarčićevog preobraćenja u čoveka. Držeći se pikarske

³¹ Sličan postupak poznat je još iz *Kneza Lukanora* don Huana Manuela.

³² Konverzija.

³³ „ontološku nestabilnost“.

matrice, autor Lazar šalje na put u Salamanku, tadašnji centar španske nauke i obrazovanja i sedište univerziteta. Lazarčić uspeva da pobedi pseudoučenjake u besmislenim debatama zahvaljući bistrini i britkom jeziku. Scene iz ovog poglavlja veoma podsećaju na jedan kasniji pikarski roman, na meksičkog *Šugavog papagajčića*³⁴ (*El Periquillo Sarniento*, 1816) Hosea Hoakin Fernandes de Lisardija (Lizardi), gde se ismeva iskvarena upotreba latinskog jezika i pompezno hvalisanje ispraznim podacima. Kritika učeničkog života i njihovih poroka (kartanje, sitne krađe) podseća i na Kevedov pikarski roman o don Pablosu (*Historia de la vida del buscón*, 1626). Lazar ovako objašnjava svoju nadmoć nad studentima i profesorima: «conocieron ambos haber yo alcanzado más por mi experiencia que ellos por su saber»³⁵ (Anónimo, 1999: 251). Autor *Lazarčića* ovim rečima kritikuje španski obrazovni sistem, njegovu statičnost i oveštalost, kao i nespremnost učenih ljudi da se uhvate ukoštac sa realnim i praktičnim problemima. Činjenica da spretna ali neobrazovana osoba kao što je Lazar može da nadmudri ceo Univerzitet u Salamanki predstavlja vrlo oštru satiru na račun navodno obrazovane španske elite. Slična tema vidljiva je i u Erazmovom najčuvenijem delu *Pohvala ludosti*.

Nakon nadmudrivanja u Salamanki, Lazarčić se sprema za povratak kući u Toledo. Tako je u prostornom smislu struktura drugog dela ciklična, zatvorena. Na samom kraju javlja se još jedan element fantastike, kada Lazar razmišlja da u Toledu otvori riblji univerzitet. Elementi fantastike javljaju se kao paganska kontrateža sveopštoj sakralizaciji u zvaničnoj španskoj kulturi i predstavljaju mehanizam karnevalizacije (Calzón García, 2019: 49, 51).

Pojedini delovi *Lazarčića* anticipiraju pojavu čuvenog tandema španske književnosti, Don Kihota i Sanča Panse, i slučaja sa ostrvom Baratarija. Tokom priprema za put u Alžir, Lazarčić opisuje svoj dogovor sa jednim vitezom: «[...] con un caballero de aquí, de la Orden de San Juan [...] me concerté de le acompañar y servir en esta jornada, y que él me hiciese la costa, con tal que lo que allá ganasse fuese para mí»³⁶ (Anónimo, 1999: 132).

Stilski, drugi deo *Lazarčića* odlikuje se izuzetno dugim rečenicama, brojnim nabranjima i kolokvijalnim govorom. Ovi elementi ukazuju na prividan manjak učenosti autora, čime se zapravo povećava autentičnost pikarevog govora. Česta je upotreba poslovice i izreka, kao i pozajmljenica iz nemačkog i francuskog, koje ukazuju

³⁴ Moguće je da je Lisardi preuzeo još neke obrasce iz drugog dela *Lazarčića*. Na primer, Perikiljov odlazak na egzotično ostrvo Saućeofu kod kralja Limaotona veoma podseća na Lazarove avanture u svetu tuna.

³⁵ „,obojica su shvatili da sam ja postigao više svojim iskustvom nego oni svojim znanjem“.

³⁶ „, [...] sa jednim ovdašnjim vitezom, iz Reda Svetog Jovana [...] ugovorio sam da ga pratim i služim mu tokom tog putešestvija, da će on snositi troškove, s tim da ono što tamo osvojim pripadne meni“.

na Lazarčićeve kontakte sa strancima na početku dela. Roman je napisan u skladu sa fonetskim, morfološkim i sintaksičkim pravilima tadašnjeg španskog jezika. Autor drugog dela koristi tehnike i formule sumiranja, preskače manje važne događaje i otvoreno navodi da se neće zadržavati na nekim temama.

Učenost autora drugog dela *Lazarčića* ogleda se u istorijskim i političkim referencama i digresijama na prošla vremena, na velike vojskovođe, političare i velikaše. Tako poredi ribe sa Scipioniom Afrikancem, Aleksandrom Makedonskim, Gnejem Pompejom, pukovnikom Viljalbom.

Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa direktno je uticao na nastanak čuvenog pikarskog romana *Gusman od Alfarácea* (1599, 1604) Matea Alemana (Cavillac, 2005: 523, 524; Sobejano, 1959). Kao što je drugi deo *Lazarčića* poprimio mnoge folklorne, antičke i renesansne uticaje, tako se i u nekim savremenijim delima mogu naći slične teme i motivi. *Guliverova putovanja* (1726) Džonatana Svifta predstavljaju jednu od najoštrijih alegorijskih satira kolonijalnog mentaliteta i iz njega proisteklog društvenog uređenja tipičnog za Veliku Britaniju. Kafkina pripovetka *Preobražaj* (1915) uzima identičan motiv, poznat još od Ovidijevih *Metamorfoza*, o čoveku koji se iznenada preobražava u životinju, u ovom slučaju bubu. Češki pisac Karel Čapek napisao je satiričnu dramu *Iz života insekata* (1921) u kojoj je svet šumskih insekata prepoznao kao alegorija za ljudsko ponašanje i represivno društvo. Malo je verovatno da je bilo ko od ovih autora direktnu inspiraciju našao u španskom pikarskom romanu *Drugi deo Života Lazarčića sa Tormesa*, ali su njihova dela potvrda da su teme i motivi koje je odabrao renesansni anonimni autor ostali relevantni do savremenog doba.

4. Zaključak

Pinjero (Piñero, 1999a: 46) kao ključnu vrednost drugog dela *Lazarčića* navodi: «Esta novelita es [...] una pequeña obra cifrada, pero [...] está constituida con los elementos fundamentales que configuran el género parodiado»³⁷. Kavijak (Cavillac, 2005: 533) opisuje ovaj roman ne samo kao kritički, već i kriptički, tajnovit. Pjerina Bekman (Beckman, 2017) u svojoj obimnoj studiji navodi da cilj ovog romana nije da bude realističan, te je stoga apsurdno nazivati ga apsurdnim. Nastala pod raznovrsnim uticajima, kao parodija na viteške a delom i na pikarske romane, ova knjiga je slojevita i zahteva dublje tumačenje. Na prvi pogled uklapa se u parodirane žanrove jer je sačinjena po njihovima modelima, ali ih zapravo prevazilazi.

³⁷ „ovaj romančić je [...] malo šifrovano delo ali [...] je sačinjen od ključnih elemenata kojima se odlikuje parodirani žanr“.

Na osnovu detaljne analize, može se zaključiti da drugi deo Lazarčića sadrži većinu odlika pikareske koje su definisali Klaudio Giljen i Ljiljana Pavlović-Samurović. Za razumevanje ovog romana neophodno je poznavanje socijalnog konteksta, napisan je u formi retrospektivne autobiografije iz individualne perspektive antijunaka pikara, prisutna je kritička distanca prema celokupnom društvu, dominira motiv lutanja, struktura je linearno-ciklična, a jezik kolokvijalan. Izostaje jako izražen motiv gladi, nema česte smene gospodara, struktura je čvršća i manje epizodična, a vizija sveta nije prožeta samo pesimizmom već i humorom i satikom.

Nastao kao apokrifni nastavak, drugi deo *Lazarčića* po stilu i sadržaju prevazilazi okvire španske pikareske, ali zadržava njenu strukturu i formalne odlike. Alegorija je autoru poslužila kao književni postupak kojim se u duhu pikarskog žanra kritikuju mnoge društvene pojave i klase u Španiji XVI veka. Koristeći se antičkim motivom metamorfoze, autor apokrifnog nastavka povlači paralele između ljudskog i životinjskog sveta i ukazuje na poneku razliku i mnogo više sličnosti koje postoje među njima.

Autor drugog dela *Lazarčića* povlači paralele sa španskim društvom XVI veka koristeći se alegorijom o podvodnom svetu i kraljevstvu riba. Kraljevi, podanici, sudije, vojnici, glasnici, običan narod – bilo da su ljudska bića ili ribe – pokazuju slične negativne osobine i obrasce ponašanja. Satira tipična za pikarski žanr kroz ovaj roman je stilizovana i u kombinaciji sa alegorijom zapravo podignuta na viši umetnički nivo.

U originalnom romanu Lazar ide od gazde do gazde, od mesta do mesta, i prolazi kroz sve veće egzistencijalne muke i patnje. U drugom delu Lazaru je poverena kompleksnija uloga. On se kreće kroz različite društvene staleže (od prevaranata, preko aristokratije i sveštenstva do profesora), što u ribljem, što u ljudskom svetu, i ukazuje na nepravde i nesolidnosti, pa ih čak i ispravlja kada je to deo njegovih ingerencija.

Iako stilizovana satira u drugom delu predstavlja kvalitativni skok u smislu literarnog postupka, prvi deo *Lazarčića* je u celini, sa svojim surovim realizmom i naglašenijom kritikom, koherentnije i relevantnije delo. Drugi deo odgovara duhu svog vremena i erasmističkoj ideologiji, ali je jasno da tadašnjim čitaocima koji su svoje okruženje prepoznali u prototipu pikareske ovaj nastavak nije mogao biti dovoljno zanimljiv.

Literatura

- Anónimo. (2002). *Lazarillo de Tormes*. Ed. de Francisco Rico. Madrid: Cátedra.
- Anónimo. (1999). *Segunda Parte del Lazarillo*. Ed. de Pedro M. Piñero. Madrid: Cátedra, 121-259.
- Anonimni autor. (1995). *Život Lazarčića sa Tormesa, njegove zgode i nezgode*. Prev. Jasna Stojanović. Beograd: Lapis.
- Abeljan, H. L. (2008). *Istorija španske misli*. Sremski Karlovci: IK Zorana Stojanovića, 90-97.
- Alfaro, G. (1983). Los "Lazarillos" y la Inquisición. *Hispanófila*, 78, 11-19. Preuzeto sa <https://www.jstor.org/stable/43808055?seq=1>
- Alvar, C., Mainer, J. C., & Navarro, R. (2005). *Kratka povijest španjolske književnosti*. Zagreb: Demetra, 208-211.
- Armijo, C. E. (1996). *Lazarillo de Tormes* y la crítica a la utopía imperial. *Studia aurea: actas del III Congreso de la AISO*, 3, 29-38. Preuzeto sa https://cvc.cervantes.es/literatura/aiso/pdf/03/aiso_3_3_006.pdf
- Baldrich, M. (2011). *Dos continuaciones del Lazarillo*. [Master rad, Universidad de Barcelona, Facultad de Filología]. Academia.edu. https://www.academia.edu/40513526/Dos_continuaciones_del_Lazarillo
- Beckman, P. (2017). *El valor literario del "Lázaro" de 1555: género, evolución y metamorphosis*. Denton: Aquiline Books.
- Bogdanović, D. (2001). Apokrif. U D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*. (str. 45). Banjaluka: Romanov.
- Calzón García, J. A. (2019). Lázaro lee *El Lazarillo*: algunas reflexiones atunescas sobre la recepción inmediata del texto. *Archivum*, 69, 43-83. Preuzeto sa https://www.researchgate.net/publication/339360778_Lazaro_lee_el_Lazarillo_Algunas_reflexiones_atunescas_sobre_la_recepcion_inmediata_del_texto
- Cavillac, M. (2005). "El Guzmán de Alfarache" y la "Segunda parte" antuerpiense del "Lazarillo" (Amberes, 1555). U P. Piñero Ramírez (koord.), *Dejar hablar a los textos: Homenaje a Francisco Márquez Villanueva*. (str. 523-554). Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Coll-Tellechea, R. (2015). Los límites de la representación: picaresca, censura e historia. *Studia Aurea*, 9, 147-174. Preuzeto sa https://www.researchgate.net/publication/310789495_Los_limites_de_la_repre_sentacion_picaresca_censura_e_historia

- Flašar, M. (2001). Menipska satira. U D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*. (str. 448-449). Banjaluka: Romanov.
- Giljen, K. (1982a). Ka definiciji pikarskog. U K. Giljen, *Književnost kao sistem*. (str. 75-105). Beograd: Nolit.
- Giljen, K. (1982b). Žanr i protivžanr: otkrivanje pikarskog. U K. Giljen, *Književnost kao sistem*. (str. 130-149). Beograd: Nolit.
- Gómez-Moriana, A. (1983). Intertextualidad, interdiscursividad y parodia: sobre los orígenes de la forma narrativa en la novela picaresca. *Dispositio*, 8, 123-144. Preuzeto sa <https://www.jstor.org/stable/41491639?seq=1>
- Hasson, O. (2014). Hacia una lectura de la conversión en la *Segunda Parte del Lazarillo* (Amberes, 1555). *eHumanista/Conversos*, 2, 94-106. Preuzeto sa https://www.academia.edu/11168386/Hacia_una_lectura_de_la_conversi%C3%B3n_en_la_Segunda_Parte_del_Lazarillo_Amberes_1555
- Hil Pećaroman, H. (2003). Moderna i savremena Španija. U F. Baho Alvares, & H. Hil Pećaroman, *Istorija Španije*. (str. 101-138). Beograd: CLIO.
- Komelja, B. (2003). *Španska inkvizicija*. Beograd: CLIO.
- Krnjević, H. (2001). Alegoreza. U D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*. (str. 12). Banjaluka: Romanov.
- Ljujić, M. (2006). Predgovor. U F. de Kevedo, *Snovi*. (str. 7-19). Beograd: Draganić.
- Mascarell, P. (2011). Lazarillos y metamorfosis. Estudio de las relaciones entre *El asno de oro*, el *Lazarillo de Tormes* y su *Segunda parte*. *Lemir*, 15, 271-284. Preuzeto sa <https://www.semanticscholar.org/paper/Lazarillos-y-metamorfosis.-Estudio-de-las-entre-El-Mascarell/9171180c31e0cec79a90d85fd8ad386bed11c466>
- Navarro Durán, R. (2006). Un nuevo ámbito para *La vida de Lazarillo de Tormes*. *Estudis Romànics*, 28, 179-198. Preuzeto sa <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2010162>
- Navarro Durán, R. (2010). Diego Hurtado de Mendoza, autor de la *Segunda Parte de Lazarillo de Tormes*. *Clarín: Revista de nueva literatura*, 85, 3-10. Preuzeto sa <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/50536>
- Núñez Rivera, V. (2003). Claves para el segundo Lazarillo, 1555. El continuador anónimo interpreta su modelo. *Bulletin Hispanique*, 105/2, 333-369. Preuzeto sa https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_2003_num_105_2_5163
- Pavlović-Samurović, Lj. (2001). Pikarski roman. U D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*. (str. 600-601). Banjaluka: Romanov.

- Piñero, P. (1990). Lázaro cortesano (*Segunda parte del Lazarillo*, Amberes, 1555, capítulos XIII-XIV). *Bulletin Hispanique*, 92/1, 591-607. Preuzeto sa https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_1990_num_92_1_4712
- Piñero, P. (1994). Lázaro de Tormes (el original y el de los atunes), caballero en clave paródica. *Bulletin Hispanique*, 96/1, 133-151. Preuzeto sa https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_1994_num_96_1_4822
- Piñero, P. (1999a). Introducción. U *Segunda Parte del Lazarillo*. Madrid: Cátedra, 9-66.
- Piñero, P. (1999b). Notas. U *Segunda Parte del Lazarillo*. Madrid: Cátedra, 121-259.
- Piñero, P. (2014). La *Segunda parte del Lazarillo* (1555). Suma de estímulos diversos o los comienzos "desconcertados" de un género nuevo. *Criticón*, 120/12, 171-199. Preuzeto sa <https://journals.openedition.org/criticon/886>
- Prins, Dž. (2011). Narater. U Dž. Prins, *Naratóloški rečnik*. (str. 114-115). Beograd: Službeni glasnik.
- Redondo, A. (1989). [Folklore, referencias histórico-sociales y trayectoria narrativa en la prosa castellana del Renacimiento: De Pedro de Urdemalas al "Viaje de Turquía" y al "Lazarillo de Tormes"](#). Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, 65-88. Preuzeto sa <http://www.cervantesvirtual.com/obra/folklore-referencias-historico-sociales-y-trayectoria-narrativa-en-la-prosa-castellana-del-renacimiento--/>
- Rey, A. (1987). El género picaresco y la novela. *Bulletin Hispanique*, 89, 85-118. Preuzeto sa https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_1987_num_89_1_4614
- Rico, F. (2002). Introducción. U *Lazarillo de Tormes*. (str. 13-127). Madrid: Cátedra.
- Rodríguez López-Vázquez, A. (2014). Presentación de Segunda Parte del *Lazarillo de Tormes*. Madrid: Cátedra, 1-6. Preuzeto sa https://www.academia.edu/9485732/Presentaci%C3%B3n_de_la_Segunda_Parte_del_Lazarillo_Revista_MF
- Rodríguez López-Vázquez, A. (2016). Las dos partes del *Lazarillo de Tormes*, la Reforma protestante y la atribución a Francisco de Enzinas. *Janus*, 5, 49-64. Preuzeto sa <https://ruc.udc.es/dspace/handle/2183/24267>
- Rodríguez López-Vázquez, A. (2018a). El segundo *Lazarillo*: temática, problemas de atribución y métodos de análisis. *Etiópicas*, 14, 51-65. Preuzeto sa https://www.academia.edu/37132820/El_segundo_Lazarillo_tem%C3%A1tica_problemas_de_atribuci%C3%B3n_y_m%C3%A9todos_de_an%C3%A1lisis

- Rodríguez López-Vázquez, A. (2018b). Las dos partes del *Lazarillo* y su autor: una refutación de las dos hipótesis de Rosa Navarro. *Lemir*, 22, 401-420. Preuzeto sa https://www.academia.edu/37612601/Las_dos_partes_del_Lazarillo_y_su_autor_una_refutaci%C3%B3n_de_las_dos_hip%C3%B3tesis_de_Rosa_Navarro
- Rodríguez López-Vázquez, A. (2018c). Sobre la atribución de la segunda parte del *Lazarillo* a Hurtado de Mendoza: algunos errores metodológicos. *Artifara*, 18, 143-151. Preuzeto sa <http://www.cervantesvirtual.com/obra/sobre-la-atribucion-de-la-segunda-parte-del-lazarillo-a-hurtado-mendoza-algunos-errores-metodologicos-930475/>
- Skot, Dž. R. (2020). *Istorija mučenja kroz vekove*. Čačak: Gradac K.
- Sobejano, G. (1959). De la intención y valor del "Guzmán de Alfarache". *Romanische Forschungen*, 71, 267-311. Preuzeto sa http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/de-la-intencion-y-valor-del-guzmn-de-alfarache-0/html/021a3804-82b2-11df-acc7-002185ce6064_6.html
- Soldatić, D. (1985). Društvene i političke prilike u Španiji u XVI veku. U Lj. Pavlović-Samurović, & D. Soldatić, *Španska književnost 1 (Srednji vek i renesansa)*. (str. 205-216). Beograd: Nolit; Svjetlost.
- Stojanović, J. (1995). Pogovor. U *Život Lazarčića sa Tormesa, njegove zgode i nezgode*. (str. 69-77). Beograd: Lapis.
- Škreb, Z. (2001). Alegorija. U D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*. (str. 12-13). Banjaluka: Romanov.
- Vega Rodríguez, P. M. (1987). Notas sobre la personificación de los peces en el "Lazarillo" de 1555. *Estudios Humanísticos. Filología*, 9, 91-100. Preuzeto sa <http://revpubli.unileon.es/ojs/index.php/EEHFFilologia/article/view/4361>

Resumen

La alegoría y picaresca en *La segunda parte de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades*

El tema de este trabajo es el análisis de la presencia de los elementos alegóricos y picarescos en la novela *La segunda parte de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1555). Escrita como una continuación apócrifa de la obra *La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1554), esta novela supera los marcos de la picaresca española por su estilo y contenido, pero conserva la estructura y los rasgos formales de ésta. La alegoría le sirve al autor como un procedimiento literario con el que se critican muchos fenómenos y varias clases sociales de la España del siglo XVI al modo picaresco. Utilizando un motivo clásico, la metamorfosis, el autor de la continuación apócrifa encuentra paralelos entre el mundo animal y el mundo humano y destaca pocas diferencias y muchas similitudes entre ellos. El objetivo de este trabajo es demostrar en qué medida la alegoría aumenta el valor artístico del género picaresco y cuál es la relación cualitativa entre la primera y la segunda parte del *Lazarillo*. Se comprobará que la alegoría de la *Segunda parte* se emplea en la función de una sátira estilizada, con lo que se pierde la agudeza crítica característica para el original cruelmente realista.

Palabras clave: *Segunda parte del Lazarillo, Lazarillo de Tormes, alegoría, picaresca, metamorfosis.*

Summary

The allegory and picaresque in *La segunda parte de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades*

The topic of this paper is the analysis of the presence of allegorical and picaresque elements in the novel *La segunda parte de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1555). Written as an apocryphal sequel of the book *La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1554), this novel exceeds the limits of the Spanish picaresque in style and content, but preserves its structure and formal characteristics. The allegory serves to the author as a literary device used in order to criticize many phenomena and various social classes in Spain in 16th century in the style of picaresque. Referring to the classical motif of metamorphosis, the author of the apocryphal sequel discovers parallels between the world of animals and the world of humans and emphasizes few differences and many similarities between them. The aim of this paper is to prove to which extent the allegory contributes to the artistic value of the picaresque genre and what is the qualitative relation between first and second part of *Lazarillo*. It will be confirmed that the allegory in *La segunda parte* is employed as a poeticised satire, which leads to the minor extent of harsh criticism typical for the cruelly realistic first part.

Key words: *Segunda parte del Lazarillo, Lazarillo de Tormes, allegory, picaresque, metamorphosis.*